

Forskarnas folkhem

En kritik

NILS EDLING*

Stockholms universitet

Folkhemmet har fått en närmast mytologisk status.¹ Det ingår i vår kulturella självförståelse och fungerar som projektyta för allehanda föreställningar om hur Sverige var – eller borde ha varit – och hur det förändrats. Nostalgin färgar gärna framställningarna. Ibland betecknar folkhemmet specifika politikområden, som välfärdspolitiken, oftare står det för samhället i allmänhet eller en diffust avgränsad, nära avlägsen svunnen tid. Över tid har dess betydelse förstärkts: från 1980-talet och framåt har folkhemmet blivit väsentligt mycket viktigare än vad det var under den period som det i regel fått beteckna: decennierna då socialdemokratin abonnerade på regeringsmakten. Och numera uppvisar folkhemmet flera av kännetecknen som brukar tillskrivas politiska nyckelord: centralt, mångtydigt och omstritt och packat med föreställningar om – mer eller mindre – förgångna framtider.²

Folkhemmets historia som politiskt och kulturellt nyckelord är ojämnt utforskad, mest energi har ägnats åt att studera ordets rötter, dess ursprung och tidiga historia. Syftet med detta inlägg är just att granska den begreppshistoriskt inriktade forskningen om folkhemmet före Per Albin Hanssons senare så berömda tal i riksdagen 1928.³ Det handlar med andra ord inte om socialdemokraternas bruk av folkhemmet, men Hansson dras in utan egen förskyllan på två olika sätt. För det

* Professor i historia.

1. Denna essä är skriven inom projektet "Folkhemmet 1900–2020: En tolkningshistoria" som finansierats av Riksbankens Jubileumsfond (RJ SAB 20-0022). Manus till min bok *Folkhemmet: Historien om ett svenskt nyckelord* är under slutredigering.

2. Nils Edling, *Folkhemmet* (kommande) handlar om hur ordet brukats, förstås och förändrats från 1800-talet till i dag.

3. För den socialdemokratiska så kallade erövringen av folkhemmet, Nils Edling, *Folkhemmet* (kommande).

första framställs folkhemmets historia gärna som en progressiv utveckling över tid: den och den använde det först, sedan han och därefter hon, varpå socialdemokraterna tog över och skapade folkhemmet som vi känner det. Spridda exempel från olika håll inordnas på så vis i en gemensam historia, och den linjära utvecklingshistorien framträder särskild markerad då forskarna för samman de båda folkhemmen, metaforen för samhället/hemlandet och namnet på en institution, till ett begrepp.⁴ Att det rörde sig om två separata betydelse är en central poäng i min kritik och jag menar följaktligen att det jag här kallar den inkluderande tolkningen är missvisande.

För det andra kopplar forskningen gärna samman Hansson med de äldre brukarna av ordet, främst den konservativa statsvetaren och politikern Rudolf Kjellén. Hanssons agerande utgjorde nämligen, för att välja en typisk beskrivning, "ett skolexempel' på 'hur en skicklig politiker kan erövra ett slagord från motståndarna och fylla det med nytt och spännande innehåll'".⁵ Den ofta upprepade utsagan att folkhemmet utgjorde ett sådant slagord är dåligt underbyggd. Också detta bör granskas och diskuteras, menar jag.

Två olika folkhem

Vid sekelskiftet 1900 fanns det två folkhem i svenskan, två separata företeelser som delade språkligt uttryck. Folkhemmet kunde dels brukas som metafor för samhället och fäderneslandet i stort, dels beteckna en institution för folkbildning.⁶ Dessa båda folkhem hade inget mer ge-

4. Jag föredrar nyckelord framför nyckelbegrepp. Detta eftersom nyckelord riktar fokus mot det faktiska språkbruket medan begrepp är diffusare storheter. En rad kriterier utmärker politiska nyckelord, se Kristina Boréus & Charlotta Seiler Brylla, "Kritisk diskursanalys", i Kristina Boréus & Göran Bergström (red.), *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys* (4 uppl., Lund 2018) s. 322–324. För mig är de viktigaste att nyckelord har en relativt hög användningsfrekvens och att de står i centrum, drar till sig intresse och blir omstridda i politik och debatt. Jag diskuterar detta utförligare i Nils Edling, *Folkhemmet* (kommande) kap. 1.

5. Retorikprofessorn Kurt Johannesson cit. e. Ulf Zander, *Fornstora dagar, moderna tider: Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte* (Lund 2001) s. 221. För andra exempel där Hansson och Kjellén kopplas ihop, Dick Harrison, *Jag har ingen vilja till makt: Biografi över Tage Erlander* (Stockholm 2017) s. 89; Svante Nordin, *Sveriges moderna historia: Fem politiska projekt 1809–2019* (Stockholm 2019) s. 191; och för motsvarande resonemang utan personnamn, t.ex. Åsa Linderborg, *Socialdemokraterna skriver historia: Historisk beskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000* (Stockholm 2001) s. 378.

6. Enstaka exempel på ett icke-metaforiskt bruk där folkhem betecknade de konkreta bostäderna, hemmen där folket bodde, går också att finna, se t.ex. Gustaf Ankarcrona, "Föredrag om hemslöjden", *Karlstads-Tidningen* 24/10 1906.

mensamt än det språkliga tecknet. Dåtidens användare höll isär dem. Den slutsatsen grundar jag på mina studier av det faktiska bruket vid sekelskiftet, en större undersökning som är på väg att publiceras.⁷ Ingenstans i materialet har jag funnit att folkhemmet som läsesal och folkhemmet som samhälle kopplades ihop, att de ansågs ha beröringspunkter av något slag eller var relevanta att behandla tillsammans. Tvärtom. För sekelskiftets aktörer hängde inte de båda likalydande orden ihop, de var inte relaterade till varandra. Makarna Teodor och Cecilia Bååth-Holmberg, två av de få som mer än en gång använde båda orden, höll dem isär. Svenska Folkförbundet, en reformvänlig, antisocialistisk och försvarsvänlig sammanslutning grundad 1906, som emellanåt kallade sina samlingshus Folkets hem för folkhem, gjorde samma sak.⁸ Det blir med andra ord en efterhandskonstruktion när de olika betydelseerna får bilda ett folkhem.

Det är idéhistorikern Henrik Björck som tydligast förenat de båda folkhemmen till *ett* begrepp, alltså en över tid sakta framväxande uppsättning gemensamma föreställningar. Björck, som förtjänstfullt kartlagt läsesalens historia, strävar att avsocialdemokratisera folkhemmet, visa att det hade mer komplexa rötter än vad som gjorts gällande.⁹ Hans tillvägagångssätt är språkbrukshistoriskt, alltså inriktat på den

7. Se Nils Edling, *Folkhemmet* (kommande) och Nils Edling, "Sekelskiftets folkhem: Om ordets skandinaviska bakgrund och faktiska betydelse i svensk politik 1850–1925" (kommande). "Folkhem", <<https://tidningar.kb.se>> (9/12 2022). Det exakta antalet är 1 484 träffar. Digitaliseringen av pressen är ett pågående projekt och det betyder att träffmängden ökat över tid (motsvarande sökning 18/8 2021 gav 1 151 träffar). Jag har identifierat 25 OCR-fel (jaga folk hem, folkbank, folkhemsökelse, Falkhem, folkhögskola, folkbadhus m.fl.) och tolv dubletter (samma artikel i olika editioner samma datum). För att ge en uppfattning om storleksförhållandena: "demokrati" har 240 000 träffar, "socialpolitik" 8 900 träffar och "egna hem" 74 000 st (särskrivningen "egna hem" inte inräknad) i samma material 1850–1924. Omnämningarna av Adolf Fredriks folkhem i tidningarna utgjordes till överväldigande del av annonser om kommande aktiviteter följda av notiser om föredragsaftnar, samkväm och förädlade aftonunderhållning som ägt rum.

8. T.ex. Teodor Holmberg, "Samhällstrådet", *Läsning för folket* 69 (1894) s. 217–236; Teodor Holmberg, "Intryck från en studieresa i Tyskland och Österrike 4", *Svensk Läraretidning* 19 (1900:25) s. 420–421; Cecilia Bååth-Holmberg, "Samhällets pånyttfödelse genom barnen 1–2", *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-tidning* 27/2 och 12/3 1900; även Cecilia Bååth-Holmberg, *Social pånyttfödelse* (Stockholm 1906); Cecilia Bååth-Holmberg, "Något om flaggning", *Wermlands Allehanda* 17/6 1905; Cecilia Milow, *Föredrag för ungdom* (Stockholm 1910) s. 12; *Ett tioårigt nationellt arbete: En redogörelse för Svenska Folkförbundets verksamhet 1906 24/5 1916* (Stockholm 1916) s. 49. Se vidare Nils Edling, *Folkhemmet* (kommande) och Nils Edling "Sekelskiftets folkhem" (kommande).

9. Henrik Björck, *Folkhemsbyggare* (Stockholm 2008) s. 22–25, 48–50; Henrik Björck, "Det politiska folkhemsbegreppet: Tillkomstens kontexter", i Mats Andrén m.fl. (red.), *Språket i historien historien i språket: En vänbok till Bo Lindberg* (Göteborg 2011) s. 377; Henrik Björck,

faktiska historiska ordanvändningen. Syftet är att undvika en ”rundgång mellan utgångspunkten respektive objektet för en undersökning” vilken kan leda till att man hittar folkhemsidéer lite varstans.¹⁰ Den historiserande ambitionen sympatiserar jag med: att studera det faktiska språkbruket är ett effektivt korrektiv mot vidlyftiga och anakronistiska tolkningar. Min invändning är att Björck själv överger det historiska språkbruket när de båda folkhemmen förenas, det vill säga när han gör läsesalen folkhemmet till en viktig del av den politiska folkhemsmetaforens förhistoria. Läsesalen Adolf Fredriks folkhem i Stockholm, som invigdes 1898 och fortlevde till 1918, skulle genom att erbjuda arbetarna folkbildning och förädlade, alkoholfria fritidssysselsättningar främja samförstånd mellan samhällsklasserna. Dess socialliberala inriktning på social integration hade, förklarar Björck, betydelse för den följande användningen av folkhemmet. Senare tog arbetarrörelsens egna institutioner över, läs ABF och Folkets hus, och därmed var den gamla folkbildningsinstitutionen utkonkurrerad. Men ordet folkhem och samförståndstanken tog socialdemokraterna med sig. Så kan Björcks tolkning sammanfattas. Jag menar för det första att den kraftfullt överdriver läsesalen folkhemmets betydelse – många folkuppfostrande initiativ försökte sprida bildning och sunda nöjen bland folket, än fler arbetade för folkbildningen, och läsesalen och dess få efterföljare stod inte i centrum för dessa breda strävanden. För det andra, och viktigare här, bygger tolkningen på en sentida förening av två folkhem som inte hörde ihop i dåtidens offentliga samtal. Ingen förde samman dem då och därför bör vi undvika att göra det i dag. Så lyder mitt språkbrukshistoriska argument mot den inkluderande tolkningen.¹¹ För att Björcks resonemang ska övertyga måste det gå att visa hur olika bruk (folkhemmet som läsesal och som metafor för samhället) konkret påverkade varandra. En sådan empirisk förankring saknas såvitt jag kan bedöma och min slutsats blir därför att den bortglömda början med en enskild institution och en följande en successiv utvidgning till politisk

”Folkhem”, i Jonas Hansson & Kristiina Savin (red.), *Svenska begreppshistorier: Från antropocen till åsiktskorridor* (Stockholm 2022) s. 129–132.

10. Björck (2008) s. 14 (cit.) och 50.

11. Björck (2022) förenar den norska läseboken (1863), det danska kulturhuset (1901), den tyska läsesalen (1890) och dess svenska efterföljare med enstaka exempel på folkhem som nationen/samhället (Topelius 1893 och Kjellén 1912) i ett successivt framväxande folkhemsbegrepp.

metafor som Björck konstruerar är en sentida skapelse utan stöd i källorna.

Andra forskare resonerar på samma sätt som Björck. Såväl Norbert Götz som Lars Trägårdh, vilka båda producerat större studier av folkhemets begreppshistoria, för samman folkhem som nation/samhälle och folkhem som läsesal i ett begrepp. Götz, ganska återhållsam när det gäller läsesalens långsiktiga betydelse, finner ändå en kontinuitet från Adolf Fredriks folkhem till Hansson avseende själva samförståndstanken medan Trägårdh listar de olika betydelserna och verkar ta för givet att de hänger ihop.¹² Denna felaktiga tolkning har sedan reproducerats och även spritts utanför akademien. Så här skriver exempelvis Elisabeth Åsbrink om folkhemets rötter på Norrtullsgatan 7 i huvudstaden:

Folkhemmet skulle vara fridlyst från alla partistrider. Initiativet till verksamheten togs 1895 av Adolf Fredriks församling och några år senare var den verklighet. [...] Senare bytte den svenska verksamheten namn och blev till Folkets Hus. Begreppet folkhem hängde däremot kvar i det politiska samtalet som en tankebubbla.¹³

Med Björck som referens förs här de båda olika betydelserna samman till ett folkhem och knyts till arbetarrörelsens studieverksamhet. Det ger en skev tolkning som uppförstor läsesalens betydelse och etablerar falska

12. Norbert Götz, *Ungleiche Geschwister: Die Konstruktion von nationalsozialistischer Volksgemeinschaft und schwedischem Volksheim* (Baden-Baden 2001) s. 206–214; Norbert Götz, "Hansson och Hitler: En begreppshistorisk släktforskning", *Historisk tidskrift för Finland* (2002) s. 246–247; Norbert Götz, "The modern Home Sweet Home", i Kurt Almquist & Kay Glans (red.), *The Swedish Success Story?* (Stockholm 2004) s. 97–98; Lars Trägårdh, *The Concept of the People and the Construction of Popular Political Culture in Germany and Sweden, 1848–1933* (Berkeley 1993 (opubl. diss., University of California)) s. 299–300; Lars Trägårdh, "Sweden and the EU: Welfare state nationalism and the spectre of 'Europe'", i Lene Hansen & Ole Waever (red.), *European Integration and National Identity: The Challenge of the Nordic States* (London 2002a) s. 146–147.

13. Cit. Elisabeth Åsbrink, *Orden som formade Sverige* (Stockholm 2018) s. 162. Andra t.ex. Charlotte Tornbjer, *Den goda modern: Nationell gemenskap kring mors dag i Sverige 1919–1950* (Lund 2002) s. 35–36; Urban Claesson, *Folkhemets kyrka: Harald Hallén och folkkyrkans genombrott: En studie av socialdemokrati, kyrka och nationsbygge med särskild hänsyn till perioden 1905–1933* (Uppsala 2004) s. 229; Hampus Östh Gustafsson, *Folkhemets styvbjörn: Humanioras legitimitet i svensk kunskapspolitik 1935–1980* (Göteborg 2020) s. 17 (helt utifrån Björck); och utanför forskarvärlden, t.ex. Anders Johnson, *Folkhemmet före Per Albin: Om välfärds-samhällets liberala och privata rötter* (Stockholm 2006) s. 2–3; sign. Slutpixlat, "Folkhemmet' misshandlas av Sverigedemokraterna", <<https://motargument.se/2013/04/14/folkhemmet-misshandlas-av-sverigedemokraterna>> (11/1 2023); Henrik Dalgård, "Striden om språket avgör politiken", <<https://timbro.se/smedjan/striden-om-spraket>> (11/1 2023) baserat på Björck 2022.

orsakssamband: Per Albin Hanssons senare språkbruk hade ingen som helst koppling till den insomnade läsesalens folkbildningssträvanden.¹⁴ Han använde folkhemmet i den andra betydelsen, som en metafor för samhället/hemlandet.

Ett levande konservativt folkhem?

I forskningen finns det även gott om starka utsagor som säger att folkhemmet var ett centralt begrepp för svensk konservatism vid sekelskiftet 1900. Den tidigare nämnde Kjellén dyker regelmässigt upp i det sammanhanget. Åtskilliga exempel kan anföras. Så lyfter Bo Stråth i sitt band om Sveriges historia 1830–1920 hela åtta gånger fram Kjellén och länkar honom till Hansson genom folkhemmet: "Rudolf Kjellén och andra lanserade bilden av ett folkhem som ett mål för nationell integration utan klasser och klasskamp", "Kjellén i Göteborg, som gav form åt folkhemsmetaforen", "Folkhemmet skulle bli ett centralt begrepp i tolkningskampen" [mellan högern och vänstern].¹⁵ Stråth – en internationellt orienterad introduktör av begreppshistoria och därmed en viktig historiker för min egen utveckling som forskare – har sedan mitten av 1990-talet upprepat detta åtskilliga gånger och det är inte alldeles lätt att utröna vari det empiriska underlaget består.¹⁶ I stället återkommer samma resonemang med små variationer. Så här kan det se ut:

14. Björck (2008) s. 47–48.

15. Bo Stråth, *Sveriges historia 1830–1920* (Stockholm 2012a) s. 72, 73, 125, 173, 240, 242, 403, 432, 650, cit. i tur och ordning s. 73, 125 och 242, på s. 432 och 650 kopplas socialdemokraterna explicit ihop med Kjellén. Det är inte jag som räknat omnämningarna utan Bert Edström, "Inledning", i Bert Edström, Ragnar Björk & Thomas Lundén (red.), *Rudolf Kjellén: Geopolitikern och konservatism* (Stockholm 2014) s. 37.

16. T.ex. Bo Stråth, *Folkhemmet mot Europa: Ett historiskt perspektiv på 90-talet* (Stockholm 1993) s. 206; Bo Stråth, *The Organisation of Labour Markets: Modernity, Culture and Governance in Germany, Sweden, Britain and Japan* (London 1996) s. 75, 82, 92; Bo Stråth, "Poverty, Neutrality and Welfare: Three Key Concepts in the Modern Foundation Myth of Sweden", i Stråth (red.), *Myth and Memory in the Construction of Community Historical Patterns in Europe and Beyond* (Bryssel 2000) s. 386–387; Bo Stråth, "The Normative Foundations of the Scandinavian Welfare States in Historical Perspectives", i Nanna Kildal & Stein Kuhnle (red.), *Normative Foundations of the Welfare State: The Nordic Experience* (London 2005) s. 34–36; Bo Stråth, "Der Volksbegriff in der Organisation der Religionsausübung Schwedens", i Lucian Hölscher (red.), *Baupläne der sichtbaren Kirche: Sprachliche Konzepte religiöser Vergemeinschaftung in Europa* (Göttingen 2007) s. 174–175; Bo Stråth, "Social Rights and the Social State in Democratic Countries during the Interwar Years: The Case of Sweden", i Alice Kessler-Harris & Maurizio Vaudagna (red.), *Democracy and Social Rights in the "Two Wests"* (Torino 2009a) s. 205–206, 216; Bo Stråth, "Nordic Modernity: Origins, Trajectories, Perspectives", i Jóhann Páll Árnason & Björn Wittrock (red.), *Nordic Paths to Modernity* (New York 2012) s. 26–28; Bo Stråth, "The Liberal Dilemma: The Economic and the Social, and the Need for a European

In Sweden, there emerged around 1900, in opposition to the social liberal project, social conservative visions about a home for the people, *folkhem*, where everybody irrespective of social position should feel at home. [...] There emerged an agreement about the concepts of *folk* and *folkhem* as such, which early on became politically attractive, but there was contention about the concrete substance.¹⁷

Folkhemmet skulle alltså ha varit politiskt attraktivt för olika grupperingar och föremål för dragkamp, omstritt på det sätt som sägs utmärka politiska nyckelord, redan 1900. Hur föreställningarna såg ut som olika konservativa aktörer – Stråth använder plural – knöt till folkhemmet framgår inte. Jag skulle bra gärna vilja veta mer, men Stråth erbjuder bara generella resonemang. Den enda referensen här går till hans eget band av Sveriges historia där han i avsnittet om "Nationell samling och folkhem" i sin tur refererar till egna texter.¹⁸

En av Stråths referenser är Lars Trägårdh men inte heller denne lyckas visa att folkhemmet var betydelsebärande för sekelskiftets konservativa; han ger bara de vanliga exemplen Kjellén, Alfred Petersson i Påboda och Manfred Björkquist, som Stråth också för fram. Trägårdh skriver:

The central concept of *folkhemmet* was also contested. In fact, it was originally coined and used by conservative intellectuals and political figures some twenty years before Per Albin Hansson and the Social Democrats successfully appropriated it.¹⁹

Contextualisation of a Concept with Universal Pretensions", i Ben Jackson & Marc Stears (red.), *Liberalism as Ideology: Essays in Honour of Michael Freeden* (Oxford 2012b) s. 114–115; Bo Stråth, "Die kulturelle Konstruktion des Nordens", i Gerhard Wegner (red.), *Die Legitimität des Sozialstaates: Religion – Gender – Neoliberalismus* (Leipzig 2015) s. 88; Bo Stråth, "Identity and Social Solidarity: An Ignored Connection. A Historical Perspective on the State of Europe and its Nations", *Nations and Nationalism* 23:2 (2017) s. 235. Stråth 1993, 1996, 2005 och 2009 hänvisar till Trägårdhs texter, Stråth (1996), (2000), (2005), (2009), (2012b) och (2017) hänvisar primärt till egna äldre texter.

17. Stråth (2012b) s. 114 (kursiv i original).

18. Stråth (2012a) s. 662 hänvisar ang. begrepps användningen till Hans Dahlqvist, "Folkhemsbegreppet: Rudolf Kjellén vs Per Albin Hansson", *Historisk tidskrift* 122:3 (2002). Dahlqvist betonar kraftfullt det ideologiska och politiska avståndet mellan Kjellén och Hansson.

19. Trägårdh (1993) s. 119, 271, 300–301; Lars Trägårdh, "Crisis and the Politics of National Community: Germany and Sweden 1933/1994", i Lars Trägårdh & Nina Witoszek (red.), *Culture and Crisis: The Case of Germany and Sweden* (New York 2002b) s. 84; upprepat och här cit. Trägårdh (2002a) s. 146 (kursiv i original).

Vad "used" närmare innebar får man inte reda på hos någon av dem. Det framgår inte vad brukarna avsåg och hur omvärlden reagerade, och att det skulle ha förekommit en dragkamp mellan olika politiska krafter om folkhemmet postuleras i stället för att beläggas och analyseras.

För Stråth och Trägårdh synes folkhemmets centrala position vara produkten av den politiska kampen om folket i nationsbyggandet och demokratiseringen från 1800-talets mitt och framåt.²⁰ Värderingen av folket är okontroversiell – kampen var visserligen mer komplicerad än deras enkla höger-mot-socialdemokrater-och-de-senare-segrade-tack-vare-folkhemmet-perspektiv – och min kritik gäller deras utsagor om folkhemmets betydelse vid sekelskiftet 1900 och de empiriska grundvalarna för dessa resonemang. Jag menar att de kraftfullt övervärderar de tidiga förekomsterna: enstaka exempel förstoras och får bilda ett allmänt delat och omstritt folkhem. Sekelskiftets sällsynta förekomster lyfts fram eftersom de sägs förebåda Hansson och därmed skapas en mytologi av föregripanden där folkhemmet blir betydelsefullt retrospektivt baserat på en selektiv läsning. Den är selektiv och i dålig mening anakronistisk eftersom ordet rycks ut ur sitt sammanhang och inordnas i en utvecklingskedja där senare bruk (Hansson) och uttolkningar utgör normen (nutidens höga värdering av folkhemmets stora historiska betydelse).²¹ Detta blir särskilt tydligt i fallet Rudolf Kjellén i vars skrifter – uppåt hundra titlar på svenska och åtskilliga tusen sidor text – ordet folkhem förekommer en gång. Som Björck skriver är det "vanskligt att läsa ut en klar folkhemstanke ur detta enda belägg".²²

Andra forskare har, ibland med hänvisning till Trägårdh men oftare på egen hand, upprepat och förstorat Kjelléns och andras enstaka bruk av

20. Sammanfattat hos Stråth (2012a) s. 240–244.

21. Quentin Skinner, "Meaning and Understanding in the History of Ideas", i Quentin Skinner, *Visions of Politics* vol. 1: *Regarding Method* (Cambridge 2002) s. 72–74 (mythology of prolepsis, föregripandets mytologi, kallar Skinner det. Denna klassiska uppsats publicerades ursprungligen 1969). Med dålig anakronism vill jag bara klargöra att historisk forskning per definition blir anakronistisk i bemärkelsen skild från det förflutna och beroende av nutidens språkbruk. Dåliga anakronismer är störande presentistiska och källmässigt svagt underbyggda.

22. Björck (2022) s. 132. Att det fanns en "klar folkhemstanke" för Kjellén att uttrycka har jag svårt att förstå, men Björcks poäng att en förekomst är för klen underlag för analys håller jag med om. För liknande kritik, Dahlqvist (2002) s. 456; Peter Davidsen, *The Emancipation of Political Science: Contextualising the State Theory of Rudolf Kjellén, 1899–1922* (Helsingfors 2021) s. 21–22.

ordet. Historikern Jan Larsson hävdar, med hänvisning till Kjellén och Petersson i Påboda samt Ellen Key och Selma Lagerlöf, att "Folkhemmet som metafor för en nationell gemenskap fanns i tiden som sinnebilden av gemenskap och samarbete" och idéhistorikerna Mikael Hallberg och Tomas Jonsson menar att det var ett slagord "i mera allmänt bruk av konservativa företrädare" med tre (!) belägg (Kjellén, Petersson i Påboda och Björkquist).²³ Ytterligare exempel ger statsvetarna Erik Åsard och Lance Bennett, som menar att Kjelléns tänkande kretsade kring folkhemmet och kallar det "a governing idea", vilket deras kollega Tommy Möller bekräftar: "Folkhemsmetaforen var en central komponent i den starkt nationalistiska åskådning som Kjellén gav uttryck åt." Och idéhistorikern Jenny Andersson stämmer in i kören: "För den svenska högern var folkhemmet vid sekelskiftet en symbol för ordning, för ett konservativt klassamhälle." Senast, men säkerligen inte sist, fruktar jag, har idéhistorikern Svante Nordin utifrån ordets enstaka förekomst hos Kjellén än en gång upprepat att denne myntade folkhemsbegreppet som ska ha stått för en folklig, nationell gemenskap som inte utslöt sociala reformer.²⁴ Omtagningarna tillför ingen ny kunskap, i stället nöts felaktigheterna in. Folkhemmet går från att ha varit ett uttryck som enstaka användare brukade vid enstaka tillfällen till att bli hela högerns tillhörighet. På så vis föds en faktoid, en mytbildning som säger att socialdemokraterna erövrade folkhemmet under kamp med högern, att folkhemmet var viktigt för svensk konservatism och att Kjellén utgjorde "en av centralgestalterna för folkhemmets tillblivelse".²⁵ Genom forskarna har faktoiden blivit allmänt spridd; även kulturskribenter och akademiker som borde veta bättre upprepar den.²⁶

23. Jan Larsson, *Hemmet vi ärvde: Om folkhemmet, identiteten och den gemensamma framtiden* (Stockholm 1994) s. 64 (kursiv i original); Mikael Hallberg & Tomas Jonsson, "Per Albin Hansson och folkhemsretorikens framväxt", i Erik Åsard (red.), *Makten, medierna och myterna: Socialdemokratiska ledare från Branting till Carlsson* (Stockholm 1996) s. 127; detta upprepas av Per T. Ohlsson, *Svensk politik* (Lund 2014) s. 210. Etiketten "konservativ" passar dåligt på moderatliberalen Petersson.

24. Erik Åsard & W. Lance Bennett, *Democracy and the Marketplace of Ideas: Communication and Government in Sweden and the United States* (Cambridge 1997) s. 91–94; Tommy Möller, *Svensk politisk historia: Strid och samverkan under tvåhundra år* (5 uppl., Lund 2023) s. 114 not 6; Jenny Andersson, *När framtiden redan hänt: Socialdemokratin och folkhemsnostalgin* (Stockholm 2009) s. 54; Nordin (2019) s. 135, 191; Svante Nordin, *Tanke och dröm: Svensk idéhistoria från 1900* (Stockholm 2021) s. 61–62.

25. Edström (2014) s. 37.

26. En sökning i Google på "Kjellén + folkhem" ger 6 130 träffar (11/1 2023), inte sällan påstås det att Kjellén myntade folkhemmet. Felaktigheter är det med andra ord inte ont om,

Två tveksamma tolkningar

Björck avrundar sin essä i *Svenska begreppshistorier* från 2022 med det långtgående påståendet att välfärdsinrättningen, det tyska Volksheim som importerades till svenskan som folkhem ca 1890 och utgjorde förebild för Adolf Fredriks folkhem i Stockholm, anger ordets ursprungliga betydelse. Kjellén ska därefter, i det där enda exemplet som forskarna så gärna uppehåller sig vid, ha modifierat innebörden. Det är missvisande, menar jag. Det handlar ju om två separata betydelser hos ordet, och det verkar Björck, som antyder att det kan vara rimligare att tala om folkhem i plural, trots allt hålla med om. Han konstaterar även med rätta att Hansson styrt forskarnas sökarljus: "Hade Hanssons folkhemstal inte uppmärksamrats och tillskrivits betydelse, skulle Kjellén aldrig uppfattats som en föregångare till det."²⁷

Den Kjellén-centrerade tolkningen idisslar samma enstaka belägg. Det empiriska innehållet är svagt, genomslaget besvärande kraftigt. Stråth med flera lyckas inte visa att det existerade ett levande konservativt folkhemsbegrepp och än mindre vilken betydelse detta i så fall skulle ha haft. Det går inte att göra det av två orsaker. Dels uppfyller inte folkhemmet kriterierna för centrala, vaga och omstridda politiska slagord, dels har forskarna missförstått vad ordet stod för – och det beror på att tolkningen styrs av nutidens höga värdering av metaforen. Kring sekelskiftet var folkhemmet endast en högtidlig och okontroversiell synonym till det egna landet, till fosterlandet. Det saknade politiska laddningar och det förekom ingen kamp om äganderätten till metaforen.²⁸ Däremot är jag helt övertygad om att alla som hävdar att föreställningarna om samhället som ett hem var utbredda vid sekelskiftet har rätt. Sekelskiftets enstaka

---

för andra ex., se Leif Lewin, "Demokratin som övergångsfas", *Svenska Dagbladet* 10/3 2008; Ola Larsmo, "Utopi blev nostalgi: Högern har återerövat folkhemmet", *Dagens Nyheter* 5/9 2008; Ola Larsmo, *Tio lektioner i svensk historia* (Stockholm 2021) s. 52 (med reservationen "möjliggen"); Göran Rosenberg, "Volksheim Schweden: Vom Modellstaat des Fortschritts zur verunsicherten Nation", <https://www.lettre.de/beitrag/rosenberg-goran_volksheim-schweden> [*Lettre International* 101, 2013, hämtad 11/1 2023]; Stig-Björn Ljunggren, "Debatt: Greider har fel – och rätt", <<https://www.etc.se/debatt/greider-har-fel-och-ratt>> (28/5 2018, hämtad 11/1 2023); Åsbrink (2018) s. 162–163.

27. Björck (2022) s. 142–143. Björck (2008) s. 48 lyfter i essän "Till frågan om folkhemmets rötter" fram det tyska ursprunget: "Ordet var ingen ursvensk uppfinning utan togs över från tyskan."

28. Detta utvecklas i Nils Edling, *Folkhemmet* och Nils Edling "Sekelskiftets folkhem" (kommande)."

brukare av metaforen folkhemmet tänkte så: deras folkhem stod för det befintliga fosterlandet.

De gamla föreställningarna om det egna landet som ett hem och samhället som ett hus levde i högönsklig välmåga. I emigrationens och egnahemsrörelsens tidevarv vimlade det av familj, hus och hem i det offentliga samtalet. Utvandringen omvandlade Sverige till något nytt, till "hemlandet". Det ordet, som förvisso använts länge, exploderade i popularitet när emigrationen och svenskheten befruktade varandra.²⁹ Förklaringen ska sökas i nationalismen, tidens upptagenhet med det svenska. Hemmet, en standardmetafor för fosterlandet/fäderneslandet i många språk- och kulturområden, hör till nationalismens – för att tala med Benedict Anderson – basordförråd. Man beskriver föremålet för den politiska kärleken med släktskapets (moderland, fädernesland, fosterland, *Vaterland*) och hemmets (hem, hus, hembygd, *Heimat*) vokabulärer. Så enkelt skapas föreställningarna om det egna landet som ett gemensamt hem.³⁰ Och sådana fanns i överflöd, men jag har svårt att se att alla som uttryckte dem skulle ha föreställningar om folkhemmet. Citatet från Larsson ovan om en levande och spridd metafor antyder en sådan inkluderande tolkning och Stråth och Nordin resonerar på ett liknande sätt: Kjellén föreställde sig att landet skulle vara hela folkets hem och använde hus-metaforer för att beskriva fosterlandet, skriver Stråth.³¹ Hans andra exempel är att arga unga socialdemokrater 1913 kallade Sverige "det befästa fattighuset" och därmed på något vis uttryckte folkhemmets idéer.³² Larssons och Stråths resonemang – Nordin tillför inget

29. "Hemland" har drygt 39 000 förekomster i pressen före 1880 och fler än 245 000 under perioden 1880–1920, <<https://tidningar.kb.se>> (9/12 2022).

30. Benedict Anderson, *Den föreställda gemenskapen: Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning* (Göteborg 1992) s. 138. Även Michael Billig, *Banal Nationalism* (London 1995) s. 75: "The country is the place of 'our' personal homes – my home, your home – and, as such, it is the home of all of 'us', the home of homes, the place where all of 'us' are at home. In this sense, the homeland is an imagined unity." Hus-föreställningarna har en lång historia, se t.ex. Peter Englund, *Det hotade huset: Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden* (Stockholm 1989); Francesca Rigotti, "The House as Metaphor" i Zdravko Radman (red.), *From a Metaphorical Point of View: A Multidisciplinary Approach to the Cognitive Content of Metaphor* (New York 1995) s. 419–445, och bidragen i Joachim Eibach & Inken Schmidt-Voges (red.), *Das Haus in der Geschichte Europas* (Berlin 2015), del VI "Wissensordnung und Ordnungswissen" (s. 643–762).

31. Några ex. är Stråth (1996) s. 75; Bo Stråth (2012a) s. 125; Nordin (2019) s. 135.

32. T.ex. Stråth (2006) s. 35; Bo Stråth (2009a) s. 205; Bo Stråth, "Norden' as a European Region: Demarcation and Belonging", i Johann P. Arnason & Natalie Doyle (red.), *Domains and Divisions of European History* (Liverpool 2009) s. 204.

nytt och kan lämnas åt sidan – reser en betydligt intressantare fråga med större räckvidd: kan man hävda att alla – P. A. Gödecke, Harald Hjärne, Ernst Beckman, Ellen Key, Nathan Söderblom, Selma Lagerlöf, Zeth Höglund och många, många fler – som använde hem- och hus-metaforer delade samma föreställningar om samhället som folkhem? Detta alldeles oavsett aktörernas ordval, betydelseerna de själva lade i orden och mot-tagarnas reaktioner? Det blir ju konsekvensen av vad Larsson och Stråth faktiskt skriver. Jag förhåller mig skeptisk. Sådana tolkningar inordnar de spridda förekomsterna i den socialdemokratiska utvecklingshistorien, det vill säga allt sägs handla om folkhemmet eftersom ordet senare blev viktigt. På så vis uppförstorar man drastiskt metaforens betydelse kring sekelskiftet 1900.

Studierna som jag här uppmärksammar har på olika sätt sökt efter folkhemmets ”rötter”, eller vad det nu ska kallas, en jakt efter det egentliga ursprunget till Hanssons metafor. I den jakten har ordets båda betydelse blandats samman och enstaka förekomster – som ingen i tiden brydde sig om – tillmätts en kraftfullt överdriven betydelse. Den falska kontinuitet som skapats när de olika användningarna inordnats i en utvecklingsprocess där Per Albin Hansson utgör slutmålet är i sig problematisk. Den resulterar i värsta fall i en teleologisk historieskrivning. Men grundproblemet är ett annat. Forskarna tar folkhemmets historiska betydelse för given i stället för att kritiskt undersöka hur ordet brukats och förstås över tid. Mer eller mindre medvetet och frivilligt har de byggt upp folkhemmets betydelse i svensk historia. Folkhemmet som realiserandet av en storslagen framtidsvision är en efterhandskonstruktion.